

PAMFIL BILȚIU¹, ROMÂNIA

Cuvinte cheie: focurile rituale, practici ritualico - magice, cultură populară, mutații

Focurile rituale în cultura populară maramureșeană

Rezumat

Studiul nostru, întemeiat pe cercetări directe pe teren, tratează o temă incitantă, pentru cercetătorul de specialitate: focurile rituale de peste an în cultura populară din Maramureș. Partea de investigație o constituie toate aspectele și tradițiile legate de focurile rituale, punând accent pe evidențierea practicilor ritualico-magice care însoțesc fiecare secvență din structura lor, dar și locurile unde se aprind, persoanele care oficiază ritualul, numărul de focuri și momentele temporale când se aprind acestea. Am acordat importanță funcțiilor cu care au fost învestite, de către omul din popor, aceste focuri rituale, precum și mito-simbolicii unor elemente din componența lor. În cadrul cercetării noastre am acordat, de asemenea, atenție cuvenită unor elemente particularizante care individualizează focurile de peste an, conferindu-le statutul de variante regionale și care se datorează conservatorismului și arhaicității spațiului investigat. Studiul se încheie cu unele considerații legate de procesul de evoluție a focurilor rituale, evoluție ce a fost condiționată de o serie de factori precum modernizarea satelor, influența bisericii, mutațiile produse în conștiința țăranilor.

¹ Baia Mare, România;

Key words: ritual fires, magical- ritual practices, folk culture, mutations

Ritual Fires in the Folk Culture of Maramures

Summary

The present approach, based on field research, deals with an extremely stimulating topic for the specialist: the fire rituals during the year in the folk culture of Maramures county. The part covering the investigation covers all the aspects and traditions connected to ritual fires, with the stress upon the description of the magical-ritual practices which accompany each sequence of their structure, as well as the places where the fires are lit, and the persons who perform the ritual, the number of fires and the time when these are lit. A special attention has been given to the functions the peasant communities have attributed to these rituals, as well as to the mythical symbolism in their components. During the research we have also given the necessary attention to the elements which particularize and individualize these fires during the year, conferring them the status of regional variants due to the conservatorism and archaism of the area investigated. The study ends with some considerations concerning the evolution process of the ritual fires, evolution conditioned by a series of factors such as the modernization of villages, the influence of the church upon the mutations in the peasants' conscience.

Focurile rituale în cultura populară maramureșeană

Așa cum arată cercetările, focul este considerat cauză și efect al vieții, dar și distrugător sau purificator al ei. Drept urmare focul este personificat, zeificat, socotit divinitate sau atribut al unei divinități. Focul mitic este clasificat în două categorii: ființă autonomă și element cosmic divin. (Budiș, 1999: 105).

În spațiul investigat de către noi, care cuprinde cele patru zone etnofolclorice: Chioar, Codru, Țara Lăpușului și Maramureșul, incluse în actualul județ Maramureș, se aprindeau focuri rituale la Anul Nou, Blagoveștenie, Lăsatul secului de Postul Mare, la Sânziene, Ziua Crucii, la Lăsatul secului de Postul Crăciunului. Potrivit celor relatate de unii performeri ai noștri mai în vârstă, odinioară, se aprindeau focuri și la Sfântul Gheorghe.

Trebuie să subliniem că toțiul acestor focuri rituale îl constituie sărbătorile-prag de trecere, de la anotimpul iernii la cel al primăverii, când, pentru optimizarea trecerii, omul din popor oficiază multiple practici ritualico-magice de purificare, apotropaice sau având largă deschidere către stimularea rodului din noul ciclu vegetațional. Prezente în toate cele patru anotimpuri, ca și în alte regiuni ale țării, focurile rituale din spațiul investigat traversează întregul an calendaristic.

Materialul care se arde la aceste focuri este comun tuturor zonelor cercetate și altor regiuni ale țării, dar înregistrăm și unele diferențieri de la o localitate la alta. La focurile rituale de peste an se arde, în general, materialul rezultat din curățirea livezilor de pomi fructiferi, a viței de vie de lângă casă, a gunoiului rezultat din curățirea curții, grădinilor și livezilor, la care se adaugă „tăt feliu de uscături, bote de floarea soarelui, tulenii de mălai care rămân în ieslea animalelor, vejii (tulpinile de porumb), paie rezultate din dezlegarea pomilor, „ogrinji” (resturi de la hrana animalelor).

La focurile pascale, mai ales, la cele de la Groșii Băii Mari, unde înregistrăm o adevărată întrecere între tineri, care aprinde focul cel mai mare, se ard lemne aduse din pădure cu căruța, iar la Sarasău și Săpânța se ard lobde „ca să iasă pară mare și focu să sie mândru, că așe-i lăsat obicei din bătrâni”. Este interesant de subliniat că la Săpânța, odinioară, se ardeau ritual cruci vechi din cimitire, focul intrând astfel în relație cu necromanția. Crucile de morminte sunt investite de către omul din popor cu funcții mitico-magice, așa cum ne certifică și folosirea lor în riturile de producere a ploilor. (Bilțiu, 2004: 123). Existau credințe că satului, care izbutește să aibă la foc cea mai înaltă pară, îi va merge bine în noul ciclu vegetațional. De aceea, la Groșii Băii Mari, rugul care urma să fie aprins se clădea pe pari, în formă de stivă, pe două rânduri. „Puneau lemnele în picioare să se vadă focu cât mai sus.”

Locurile, unde se aprindeau focurile rituale, respectă până astăzi prescripții îndătinat care marchează funcțiile cărora le-au fost destinate. La Groșii Băii Mari, focurile rituale de Paști se aprind și astăzi pe cele mai înalte culmi de dealuri, care ne întăresc convingerea asocierii focurilor rituale cu cultul soarelui. Cercetătorul Ion Ghinoiu consideră că focurile solstițiale pot fi considerate încercări ale oamenilor de a ajuta soarele; să-l mențină la aceeași înălțime pe boltă, la solstițiul de vară, și să-l sprijine pe cer, la solstițiul de iarnă. Nimic mai logic pentru mentalitatea arhaică, decât aprinderea focurilor în momentele când căldura și lumina începeau să scadă sau să crească. (Ghinoiu, 1988: 131). La Săpânța, Sarasău, focurile rituale de Paști se aprind în cimitir, fiind, astfel,

legate de cultul morților. Este arhirăspândită în folclorul românesc credința că morții ies din morminte la unele sărbători ale primăverii, se încălzesc pe aceste focuri și se înfruptă din bunătățile care se consumau în timpul arderii acestor focuri.

Mai trebuie să subliniem, referitor la semnificația aprinderii acestor focuri rituale pe vârfuri de dealuri, că dealul sau colina este prima manifestare a creației lumii. Lumea cealaltă este localizată în movile. (Chevalier, Gheerbrant, 1993: 434). Locul unde se aprind focuri rituale, în sate de pe Valea Vișeuului și la Borșa, capătă importanță aparte, ele fiind aprinse la crucea drumurilor. „Așé zâcéu bătrânii că-i bine să aprinzi focurile la sărbători de aieste, la cruci de drumuri.”

Drumul îngemănează simbolismul liniei, legăturii, ascensiunii cu cel al mișcării în timp, cu toate întâmplările imprevizibile unei călătorii. Un loc puternic marcat în simbolica populară este crucea. De răscrucea celor trei drumuri e legat motivul alegerii sorții și a căii juste a vieții. (Evseev, 1998: 127).

Aprinderea focurilor rituale lângă o apă, așa cum se oficiază ele pe Valea Marei, capătă o importanță iarăși aparte, datorită relației apă-foc, având la bază o reduplicare mitico-magică a efectului purificator al focurilor rituale. Aprinderea focurilor rituale după un gard este o dovadă în plus a caracterului ritual al acestor focuri, dacă avem în vedere că gardul închide un spațiu, îndeplinind funcția de cerc magic protector. Aprinderea focurilor rituale după casă capătă iarăși o importanță aparte, dacă avem în vedere că ea se află în centrul lumii și este o imagine a universului. Ea se deschide către soare-răsare și simbolizează atitudinea și poziția oamenilor față de puterile suverane. (Chevalier, Gheerbrant, 1993: 256-257). Aprinderea unor focuri rituale, precum cel de la Blagoveștenie, în așezări de pe Valea Cosăului, precum la Sârbi, în jurul satului, ne evidențiază pregnant funcția apotropaică a focurilor din această grupă, având la bază principiul cercului magic protector. (Bilțiu, Bilțiu, 2009: 68). Aprinderea focurilor rituale în grădini și livezi, la Blagoveștenie, îndeplinea funcția de combatere a dăunătorilor biologici. „Aprindem focuri, acolo, să piară șerpi, șopârle, broaște și tăte gângăniile. Îl fac să nu s-apropie de casă gândacii, viermii să străce recolta.” (Costeni). „Fac foc să sie ferit de șerpi și să să departă de ii tăte necazurile.” (Ferești). Reiese cu limpezime și din aceste informații funcția apotropaică și de purificare a focurilor rituale.

Ritualitatea focurilor din această categorie ne este certificată și de numărul acestora ce se aprindeau, care variază de la o localitate la alta. Frecvent se aprindeau trei focuri, șase sau nouă, în acord cu mistica cifrei trei, generalizată în folclorul nostru și al altor popoare. Desigur aceste cifre exprimă reduplicări mitico-magice ale focurilor din această grupă, ca și aprinderea lor în număr nelimitat. „O samă aprind multe focuri, câte vreu.” (Giulești).

Aprinderea focurilor de peste an urma și ea prescripției ritualice îndătinată, riguros respectate. Odinioară, focurile le aprindeau bărbații și coconii. În unele sate, prescripțiile ritualice prevedeau ca focurile din această grupă să fie aprinse doar de „cătă coconi, care, nici vorbă, să se fi atins de oarece femeie”. (Bilțiu, Bilțiu, 2009: 68).

Referitor la aprinderea focurilor rituale, cercetările noastre au înregistrat anumite credințe, având la bază sexul și vârstele genuine. „Focurile aieste de la sărbători nu era slobod să le aprindă femeile că ele-s becisnice. Le aprindeau numa bărbați.” (Sat Șugatag). „Era bine să le-aprindă focurile aieste, de la sărbători, coconi și flăcăiandrii, care îs curați, nu îs întinați.” (Nănești, Hărnicești, Sat Șugatag). Reiese cu limpezime că aprinderea focurilor rituale asociază castitatea, așa cum prevedeau prescripțiile ritualice și la aprinderea focului viu.

Prescripțiile rituale, legate de aprinderea focurilor, din această categorie, erau mai numeroase în spațiul investigat, unele fiind legate de timpul magic, despre care se credea că

prezintă importanță pe linia eficientizării funcțiilor pentru care au fost create. Focurile pascale se aprind la ora zero, timp considerat în cultura populară magic-optim și comun practicării a tot felul de vrăjuri, descântece, farmece, desfaceri.

În cele mai multe localități, din spațiul investigat, momentele optime aprinderii focurilor rituale erau răsăritul și asfințitul soarelui, dovada cea mai ilustrativă a asocierii focurilor, din această grupă, cultului solar. Desigur, cele două momente ale zilei erau considerate cele mai solemne, dar și învăluite de sacralitate, care cereau din partea oamenilor o atitudine plină de pietate. (Evseev, 1998: 429).

Din categoria prescripțiilor ritualice, stipulate de tradiție, capătă importanță, în unele sate din Țara Voievozilor, modul în care se aprindeau cele trei focuri în familiile gospodarilor. Se aprindea prima dată focul de la mijloc și apoi cu foc luat de la el se aprindeau celelalte două.

Ritualitatea focurilor de peste an din spațiul investigat ne este potențată și de unele acte rituale oficiate după aprinderea acestora. În satele de pe Valea Vișeului și la Borșa tinerii sar peste focul sacru. La Borșa, la Sânziene, când se umblă cu făclia, confecționată dintr-un par de brad crăpat la capătul mai gros și despicat cu pene, între care se îndeasă rășină și așchii pentru a întreține o flacără cât mai mare, după ce se rotește deasupra capului, este trecută printre picioare, simulând același sărit ritual peste foc. Peste focul sacru sar, deopotrivă, băieții și fetele. Cine sare peste focul sacru se crede că va fi sănătos și vioi în tot anul, fetele chiar cred că, dacă oficiază acest act ritualic, se vor mărita repede.

Săritul peste focurile rituale este de largă răspândire în cultura noastră populară, fiind atestat de către cercetările de specialitate, mai ales la cele din ciclul primăverii, în scopul stimulării iușimii și măritişului. (Budiş, 1999: 112).

În cadrul focurilor rituale de la Sânziene, sărbătoarea venirii verii și vegetației, capătă importanță împlântarea făcliei, până încă fumegă, în grădinile de zarzavat sau în lanurile de porumb, unde rămâne tot anul, focul având astfel deschidere către funcția de stimulare a rodului grădinilor și holdelor. Funcția fertilizatoare a acestor focuri ne este certificată și de alte practici ritualico-magice care se oficiază, după aprinderea lor, în unele aşezări investigate. La Cicârlău, la focul din Joia Mare, se presăra peste el boabe de grâu, semnificând că focul este factorul generator al grâului ca sămânță a vieții.

Trebuie să subliniem că în unele localități din Țara Lăpuşului, precum la Rogoz, toți din familie se afumau cu tăciuni din focul ritual, crezându-se că, astfel, cei din casă vor fi apărați contra mușcăturilor de șerpi peste an. „Tăți din casă méréu la focu acela să s-afume, să nu-i muște gândacii (șerpilor).” (Rogoz).

La focurile pascale, de la Groșii Băii Mari, tinerii împuşcă ritual tot timpul cât rugurile ard, ceea ce ne argumentează că aceste focuri rituale asociau și practici magice menite a goni spiritele rele și a purifica spațiul. Înainte împuşcarea se făcea cu bolovani, foc și apă, iar recent, ca urmare a procesului de evoluție, se împuşcă cu puşcoace de carbit.

Focurile rituale din spațiul investigat au parcurs un proces de dezagregare, restrângere și încreștinare, ca urmare a mutațiilor produse în conștiința țaranilor, a procesului de modernizare a satelor. Înregistrăm dispariția, din unele localități, a ciclurilor de la Paști, Joia Mare și Sfântul Gheorghe. La Groșii Băii Mari, materialul de ardere tradițional a început să fie substituit de roțile uzate de cauciuc, la fel și la Borșa, se aprind la cruci de drumuri focuri, în care se ard astfel de cauciucuri. În tot mai multe localități, contrar vechilor prescripții rituale, odinioară riguros respectate, focurile de peste an se aprind de către femei.

Focurile pascale, cu toate că ele și-au păstrat fondul precreștin, prin aprinderea lor pe culmi

de deal sau în cimitire, prin propaganda bisericii s-a exercitat asupra lor un proces de încreștinare, care nu le-a atenuat însă fondul și funcțiile lor. Acestea constau în rostirea de formule creștine, după aprinderea focurilor, de genul „Hristos a înviat!”, la care se adaugă unele credințe religioase menite a le preschimba vechile rosturi. „Îs o slavă la adresa lui Iisus, ca și cum i-ar fi adus aor, smirnă și tămâie.” (Groși, Baia Mare). În mai multe localități investigate, performerii ne-au declarat că focurile pascale, care sunt privegheate, reprezintă „paza mormântului Mântuitorului Hristos”.

Așa cum am arătat, anterior, focurile rituale au fost învestite de omul din popor cu diferite funcții. Una dintre acestea era cea de ofrandă rituală adusă unor divinități, pentru bunul mers al activităților gospodărești. Performerii de la Cicârlău ne-au informat că astfel de focuri sunt numite „jertfă”, iar aprinderea lor era denumită „aprinderea jertfei”.

Asupra acestei funcții s-au pronunțat cercetările de specialitate. „Simbolismul lor este extraordinar. Sunt asociate cu jertfa primordială, cu elementul purificator – focul menit să genereze o nouă viață și grâul – sămânța germinatoare a noii vieți”. (Budiș, 1999: 114).

În jurul focurilor rituale s-au statornicit și credințe, unele legate de funcțiile acestor focuri și, îndeosebi, de cea fertilizatoare. „Fac focuri să sie recoltă bună. Dacă e frig și n-o putut face focuri cum trebe, n-a si recoltă bună.” (Desești). Unele credințe, brodate în jurul focurilor rituale, aveau funcție de divinație și prin ele omul din popor căuta să anticipeze starea recoltei în ciclul agrar curent. „A cui foc arde cu pară mai mare și ține mai mult, acela a avé recoltă mai bună în anu aista.” (Asuaju de Sus). Unele credințe, brodate în jurul focurilor rituale, ne elucidează funcția lor de apărare a sănătății colectivităților sătești. „Facem focuri de aiestea la sărbători pentru a feri satul de boli.” (Sârbi).

Cercetarea focurilor de peste an în spațiul investigat ne dezvăluie o adevărată mitologie brodată în jurul lor, care devine un factor – forță, cu semnificații deosebite în viața și activitățile cotidiene ale omului din popor.

Note:

- BILȚIU, Pamfil, 2004**, *Studii de etnologie românească*, vol. II, București, Editura Saeculum I. O.;
- BILȚIU, Pamfil, BILȚIU, Maria, 2009**, *Calendarul popular*, vol. I, Sărbătorile primăverii și verii, Baia Mare, Editura Ethnologica;
- BUDIȘ, Monica, 1999**, *Microcosmosul gospodăresc. Practici magice și religioase de apărare*, București, Editura Paideia;
- CHEVALIER, Jean, GHEERBRANT, Alain, 1993**, *Dicționar de simboluri*, vol. III, București, Editura Artemis;
- EVSEEV, Ivan, 1998**, *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*, Timișoara, Editura Amarcord;
- GHINOIU, Ion, 1988**, *Vârstele timpului*, București, Editura Meridiane.